

NEKI ČIMBENICI PROSTORNE PRERASPODJELE PUČANSTVA DALMACIJE IZMEĐU 1971. I 1991. GODINE

BRANKO PASARIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 314.7(497.5 Dalmacija)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno
: 1996-02-24
Received

Autor razmatra procese raslojavanja sustava naselja u Dalmaciji u razdoblju između 1971. i 1991. godine. Raslojavanje sustava naselja odvija se po dvije osnove: povećanje broja stanovnika u obalnom pojasu, uz relativno i apsolutno smanjenje u zaleđu i na otocima, te povećanje broja stanovnika u naseljima iznad 3000 stanovnika i odumiranje naselja s manjim brojem stanovnika. Ovakva koncentracija pučanstva s jedne i smanjenje gustoće naseljenosti s druge strane otvara brojna pitanja gospodarskog, prostornog i društvenog razvoja, kao i korištenja raspoloživih prirodnih i stvarnih resursa u Dalmaciji. Posebno se osvrće na ubrzanje procesa depopulacije u zaleđu Dalmacije pod utjecajem rata 1991. - 1993. godine i brani tezu da proces povratka stanovništva u napuštena naselja nije samo tehničko i organizacijsko pitanje, već složeno pitanje smišljenog regionalnog razvoja u svrhu optimalnog korištenja raspoloživog prirodnog bogatstva Dalmacije.

Uvod

Sustav naselja na nekom području u osnovi nosi obilježja prostornog rasporeda stanovništva i njegovih aktivnosti u dužem povijesnom razdoblju. Povijest razvoja naselja uvijek je na određeni način i gospodarska povijest

promatranog područja. Procvat industrije, trgovine i prometa razultira nastankom velikih i snažnih gradova, procvat poljodjelstva znači i procvat većeg broja naselja ruralnog ili polururalnog karaktera, a napuštanje poljoprivrede i migracije prema gradovima neminovno su popraćene napuštanjem sela, te smanjenjem njihove ekonomske i demografske snage.

Veliki broj pretežito malih i patuljastih naselja u Dalmaciji govori o ruralnom karakteru gospodarstva koje se formiralo i reproduciralo tijekom dugih povijesnih razdoblja. Suvremena socioekonomska kretanja, koja se ukratko mogu opisati kao tenzija okupljanja pučanstva i gospodarskih aktivnosti na relativno uskom obalnom pojasu, djeluju razorno na tradicionalnu strukturu naselja .

U ovom tekstu pokušat ću iznijeti neka obilježja tog nedvojbeno egzistirajućeg fenomena. U tu svrhu obavio sam neke usporedbe veličinske strukture naselja u Dalmaciji između 1971. i 1991. godine. U tu svrhu služio sam se uobičajenim publikacijama Državnog zavoda za statistiku, koje u sebi kriju ponešto različite metodologije popisa, naročito što se tiče 1971. godine. Bez obzira na to, držim da su rezultati ovog istraživanja statistički signifikantni, pa prema tome i uporabljivi.

Analizom za 1971. godinu obuhvaćeno je 885 naselja, za 1981. godinu 868 naselja, a za 1991. godinu 895 naselja. Ovakve varijacije broja naselja koje se javljaju u desetogodišnjim razmacima rezultat su različitih statističkih definicija, zatim spajanja pojedinih naselja, kao i popisa odgovarajućih zaselaka kao samostalnih naselja u nekim popisnim godinama. Pri tome nisu uzeta u obzir ona naselja koja statistika prikazuje sa nula stanovnika. To su očigledno definitivno odumrla naselja i njihovo zadržavanje u popisu naselja izraz je eufemizma posebne vrste.

Posebnu teškoću čini stanovništvo na tzv. radu u inozemstvu. Popis tog stanovništva metodološki je neujednačen i značajno varira od popisa do popisa u istim naseljima. Iz tih razloga analiza pokazuje ukupno stanovništvo naselja, s time da sam na nekim mjestima u tekstu, kada je to bilo potrebno, upozorio na ovu činjenicu.

Posebnu teškoću pricinjavalo mi je razvrstavanje naselja na obalna i zaobalna. Tu je postojalo više mogućih pristupa. Vjerojatno bi najbolji pristup bio definiranje obalnog pojasa unutar kojeg bi se utvrdila tzv. obalna naselja. Osim dodatnih teškoća u definiranju takvog pojasa, ovaj pristup bi imao više vrijednosti sa stajališta planiranja prostornog razvoja, nego opisivanja onoga što se u prostoru stvarno događa. Naime, postoji veći broj naselja koja su relativno blizu obali, a ipak imaju karakteristike zaobalnih naselja i generalno gledajući doživljavaju njihovu sudbinu. Osim toga jedan broj takvih naselja prostorno se proširio prema obali, često bez fizičkog kontakta sa starom

jezgrom, pa je njihovo razvrstavanje u jedan ili drugi tip dvojbeno i ovisno o konkretnom poznavanju stanja. S druge strane i na otocima postoje brojna zaobalna naselja. U ovu se difemcijaciju nisam upuštao pretežito zato što sva otočna naselja uglavnom dijele istu sudbinu odumiranja i posvemašnje destrukturizacije.

Iz opisanih se razloga ova podjela ne može generalizirati i služi samo za potrebe ove analize.

Konačno, postavlja se pitanje, kako je rat 1991. - 1993. djelovao na procese koji se ovdje opisuju. Egzaktne pokazatelje moći će se dobiti tek nakon popisa stanovništva u travnju 1996. godine, no neosporno je da su ratna zbivanja značajno ubrzala demografske procese koji su dugoročno nazočni na ovom prostoru.

Raslojavanje naselja s obzirom na veličinsku strukturu

Struktura naselja u Dalmaciji je nerazvijena i teško da može biti osnovica dinamičnijeg policentričnog razvoja. To zorno pokazuje tablica 1.

Tablica 1. *Stanovništvo Dalmacije prema veličini naselja 1971., 1981. i 1991. godine*

Veličina naselja	1971.		1981.		1991.	
	Broj naselja	Broj stanovnika	Broj naselja	Broj stanovnika	Broj naselja	Broj stanovnika
Do 100	61	3.173	112	6749	158	9.275
101-500	440	121.479	445	128.720	462	136.653
501-1000	217	151.081	176	132.123	156	126.424
1001-3000	149	229.385	110	179.883	87	149.650
3001-5000	9	34.418	13	50.489	18	74.370
5001-10000	5	33.216	6	47.645	5	44.879
10001-30000	-	-	2	22.813	5	48.155
30001-50000	3	104.368	2	80.942	2	90.362
50001-100000	-	-	1	63.364	1	74.814
100001 i više	1	152.954	1	169.322	1	189.444
Ukupno	885	830.074	868	882.050	895	944.026

Izvor: Dokumentacija Državnog statističkog zavoda Zagreb, odgovarajuća godišta.

Gotovo 70 posto naselja ima manje od 500, a 86 posto naselja ima manje od tisuću stanovnika. U 1971. godini opaža se nedostatak gradova između 10 i 30 tisuća stanovnika, te između 50 i 100 tisuća stanovnika. Do 1991. godine ta je struktura uglavnom popunjena, no i dalje se osjeća nedostatak naselja sa više od 5 tisuća stanovnika.

Raspored stanovništva Dalmacije prema veličini naselja u postotcima prikazan je tablicom 2.

Tablica 2. *Struktura stanovništva Dalmacije prema veličini naselja - u postotcima*

	1971.	1981.	1991.
Veličina naselja	Struktura	Struktura	Struktura
Do 100	0,38	0,77	0,98
101-500	14,63	14,59	14,48
501-1000	18,20	14,98	13,39
1001-3000	27,63	20,39	15,85
3001-5000	4,15	5,72	7,88
5001-10000	4,00	5,40	4,75
10001-30000	0,00	2,59	5,10
30001-50000	12,57	9,18	9,57
50001-100000	0,00	7,18	7,92
100000 i više	18,43	19,20	20,07
Ukupno	100,00	100,00	100,00

Evidentno je, da postupno opada koncentracija stanovništva u naseljima do 3000 stanovnika, te da raste koncentracija stanovništva u naseljima preko 3000 stanovnika. Enormno povećanje broja naselja do 100 stanovnika, uz koncentraciju manje od 1 posto stanovništva, rezultat je brzog opadanja broja stanovnika u naseljima od 100 do 500 stanovnika i njihov prijelaz u niži razred. To je konačan rezultat procesa odumiranja velikog broja naselja u Dalmaciji, koja nemaju više nikakva izgleda za opstanak i obnašanje onih funkcija koje svako ljudsko naselje mora sadržavati da bi se razlikovalo od slučajne nakupine kuća, povremenog obitavališta ili nekropole.

Skupina naselja između 100 i 500 stanovnika ima ulogu svojevrsne tranzicije. Ona, s jedne strane preuzima veća naselja koja gube stanovništvo, a s druge, iz te skupine izlaze naselja koja su izgubila znatan dio stanovnika i kreću se prema konačnom izumiranju. Izgleda da naselja od 1 do 3 tisuće stanovnika čine svojevrsnu diskriminacijsku liniju s koje se ili odlazi u

demografski i gospodarski razvoj, ili se kreće prema depopulaciji i regresiji. Neka od ovih naselja probila su limit od 3000 stanovnika, no većina ih je izgubila dio stanovništva i prešla u nižu skupinu.

Agregiranjem prikazanih razdioba prema veličini naselja mogu se bolje uočiti osnovne karakteristike i tendencije razmještaja pučanstva u prostoru Dalmacije.

Tablica 3. *Stanovništvo Dalmacije prema veličini naselja - u postocima*

Veličina naselja	1971.	1981.	1991.
Do 3000	60,85	50,73	44,70
3001-30000	8,15	13,71	17,74
Četiri velika grada	31,00	35,56	37,56
Ukupno	100,00	100,00	100,00

Ukupno stanovništvo Dalmacije još uvijek raste. U razdoblju između 1971. i 1981. godine poraslo je za 6,2 posto, a u razdoblju između 1981. i 1991. godine za 7,0 posto. Taj se rast međutim odvija u sjeni izrazite prostorne preraspodjele. Udio stanovništva u naseljima do 3000 stanovnika kroz 20 godina smanjio se je sa 60,8 na 44,7 posto, dok se udio stanovništva u naseljima od 3001 do 30000 stanovnika povećao sa 8,15 na 17,74 posto. Porast stanovništva u četiri velika grada u relativnom izrazu bio je nešto skromniji, no ti su gradovi apsorbirali cijeli ili barem većinu prirasta. Između 1971. i 1981. godine stanovništvo Dalmacije poraslo je, prema službenoj statistici, za 51.976 osoba, a stanovništvo četiriju velikih gradova za 56.306 osoba. To znači, da je ukupan prirast apsorbiran u tim gradovima plus dio stanovništva koje je iz manjih naselja preselio u ove gradove. U razdoblju između 1981. i 1991. slika je drugačija. Ukupan porast broja stanovnika iznosio je 61.976, ali je stanovništvo velikih gradova poraslo za svega 40.992 osoba. Istovremeno došlo je do značajnog porasta broja stanovnika u srednje velikim naseljima.

Znači li to da četiri velika grada gube dio svoje privlačnosti i da su srednje velika naselja uspjela oformiti izvjesne zone gravitacije iz kojih im dolazi stanovništvo umirućih naselja, teško je zaključiti. Posebno zato što je to bilo razdoblje posvemašnje gospodarske i političke krize u bivšoj Jugoslaviji, označeno enormno velikom urbanom nezaposlenošću i egzodusom stanovništva izvan granica zemlje.

Stanoviti zaključci mogu se donijeti i promatranjem prosječne veličine naselja.

Tablica 4. *Prosječne veličine naselja u Dalmaciji 1971., 1981. i 1991.- broj stanovnika*

Veličina naselja	1971.	1981.	1991.
Do 100	52	59	60
101-500	276	296	289
501-1000	697	810	751
1001-3000	1.539	1720	1.635
3001-5000	3.823	4.132	3.884
5001-10000	6.641	8.976	7.941
10001-30000	-	10.631	11.407
30001-50000	34.778	45.181	40.471
50001-100000	-	74.814	63.364
100000 i više	152.905	189.444	169.322

Dok je između 1971. i 1981. godine rastao prosječan broj stanovnika u naseljima između 1000 i 10.000 stanovnika, u razdoblju između 1981. i 1991. godine taj broj opada, što ukazuje na činjenicu da su i ta naselja počela gubiti demografsku energiju i gospodarski polet zabilježen u desetljeću prije.

U svakom slučaju dinamika restrukturacije naselja u Dalmaciji između 1971. i 1981. bila je značajna, ali je u razdoblju između 1981. i 1991. godine počela gubiti na tempu. Razlozi se vjerojatno mogu potražiti u općoj stagnaciji i beznađu koje je bilo obilježje tog vremena.

Neovisno o točki infleksije koja je primjetna na granici dvaju desetljeća, opći zaključak koji proizlazi iz tablice 3. jest da stanovništvo Dalmacije još uvijek živi u dvije velike koncentracije. Prva je u četiri velika grada, koji okupljaju više od jedne trećine ukupnog pučanstva Dalmacije, a druga u malim naseljima do 3000 stanovnika, gdje još uvijek živi oko 45 posto stanovništva, i koja ubrzano gube svoje stanovnike.

Znači li to da samo dvadesetak naselja u Dalmaciji ima sigurnu perspektivu daljnjeg razvoja i mogu li ona biti okosnica demografskog, gospodarskog i društvenog razvoja, pitanje je koje izlazi izvan okvira ovog teksta, ali ono se sa sve većom težinom postavlja.

Raslojavanje naselja u procesu litoralizacije

Tradicionalna fizionomska podjela dalmatinskog prostora je na: obalni dio, zaleđe i otoke. Postoji brojna literatura koja obrađuje ta pitanja i može se pretpostaviti da postoji opći konsenzus o tome.

Ova podjela je posebno aktualna u istraživanju fenomena litoralizacije kao svjetskog procesa. Litoralizacija je općenito proces okupljanja stanovništva i njegovih aktivnosti na morskim obalama. Fenomen je postao primjetan nakon Drugog svjetskog rata, kada su se na obale mora počele seliti velike industrije nastojeći koristiti prednosti relativno jeftinog pomorskog prijevoza, te ekonomije obujma. Nešto kasnije započeo je spektakularan razvoj turizma, što je zakonito rezultiralo oštrom konkurencijom za istim prostorom od različitih potencijalnih korisnika. Velike koncentracije građevinskih objekata svih vrsta, industrijske opreme, prometnica, infrastrukture, turističkih uređaja i sl. dovelo je do neprimjernih koncentracija i saturacije prostora, što je opet izazvalo razvoj ekoloških pokreta i urgentnih zahtjeva za zaštitom okoline.

Danas se općenito smatra da postoje dva smjera litoralizacije: proizvodno, uglavnom industrijski orijentiran, koji je povijesno i najstariji, te potrošački orijentiran, koji polazi od toga da je ugodno stanovati na morskoj obali, pa preferira razvoj stanovanja, te tercijarnog i kvartarnog sektora u koji se u stanovitoj mjeri uklapa i selektivni turizam.

Koncentracija stanovništva Dalmacije na obali proces je koji intenzivno traje više od 30 godina. Međutim, litoralizacija kao univerzalni pokret prema morskoj obali bivšu je državu tek sporadično obuhvatio i imao je obilježja stihijnog kretanja. On je bio, kao i svagdje, potican *push-pool* faktorima, odnosno gubljenjem perspektive u zaobalnim i otočnim naseljima, te stanovitim privlačnim činiteljima u obalnim naseljima. Međutim, dok su potisni faktori nedvojbeno djelovali punom snagom, privlačni činitelji bili su podijeljeni između odlaska u inozemstvo i preseljenja u neko veće obalno naselje. Rezultanta tog procesa donekle je razvidna iz tablice 5.

Tablica 5. Stanovništvo Dalmacije 1971., 1981., i 1991. godine

Opis	1971.		1981.		1991.	
	Broj stanovnika	Struktura	Broj stanovnika	Struktura	Broj stanovnika	Struktura
Obalna naselja	370.274	44,6	451.351	51,2	509.468	54,0
Naselja u zaleđu	373.752	45,0	355.653	40,3	355.458	37,7
Naselja na otocima	86.048	10,4	75.046	8,5	79.100	8,3
Ukupno	830.074	100,0	882.050	100,0	944.026	100,0

Tablica 5. zasluhuje stanovito objašnjenje. Naime, proizlazi da je u razdoblju između 1981. i 1991. godine došlo do porasta broja stanovnika na otocima. To je, međutim obična statistička varka. Statistika kao stanovnike nekog naselja vodi i ljude koji se nalaze na tzv. privremenom radu u inozemstvu. Nastranu pitanje kako privremeni rad može trajati 10, 20 i više godina, no ozbiljno je metodološko pitanje može li se to stanovništvo uopće popisivati kao stalno stanovništvo tog naselja. Drugo je opet pitanje popisnih definicija i namjere države prilikom organiziranja popisa. Da bi to pitanje postalo jasnije, neka mi se dopusti poslužiti se jednostavnom tablicom.

Tablica 6. *Otočno stanovništvo Dalmacije 1981. i 1991.*

Opis	1981.	U postotku	1991.	U postotku
Ukupno	75.046	100,0	79.100	100,0
Od toga:				
Na otoku	72.324	96,4	70.868	89,6
U inozemstvu	2.722	3,6	8.232	10,4

Evidentno je da je 1991. godine na otocima živjelo manje ljudi nego 10 godina ranije. Broj emigranata koji je 1991.g. tri puta veći nego 1981. godine može se objasniti ili izuzetnim egzodusom otočnog stanovništva, koje je već i tako iscrpljeno dugim procesom izumiranja, ili statističkim nebulozama. Zapravo u vrijeme popisa stanovništva bilo je aktualno pitanje depopulacije stanovništva na otocima, (iako je ono stalno prisutno na neki čudan i sterilan način) pa su statističke vlasti pokušale dati svoj prilog revitalizaciji otočnih naselja.

Prikazane metodološke neujednačenosti ne mogu bitno zamagliti procese litoralizacije koji su na djelu. U 1991. godini već 54 posto stanovništva Dalmacije živi na obali i taj se proces koncentracije nastavlja. No, potvrđuje se ranija konstatacija o izvjesnoj točki infleksije u trendovima prostorne razdiobe stanovništva, odnosno stanovito gubljenje zamaha u relokaciji stanovništva prema obali.

U razdoblju između 1971. i 1981. godine ukupno pučanstvo Dalmacije poraslo je za 51.976 osoba, a pučanstvo obalnih naselja za 81.077 osobe ili za oko 156 posto ukupnog porasta. Uvažavajući stanovite imigracije iz drugih područja Hrvatske i bivše države, nedvojbeno je da se takav odnos morao odraziti na ubrzanom gubljenju stanovništva mnogih naselja u zaleđu i na otocima.

Nasuprot tome, u razdoblju između 1981. i 1991. godine, ukupan porast stanovništva iznosio je 61.976 stanovnika, a porast stanovništva na obali 58.017.

S tim u vezi uglavnom sva naselja u zaleđu i na otocima ili gube stanovništvo ili stagniraju. Najveće naselje u zaleđu u 1991. godini (Knin) ne prelazi 12 tisuća stanovnika i bilježi stanoviti porast u odnosu na 1981. godinu. Međutim evidentno se radi o politički forsiranom razvoju pred raspad Jugoslavije. Najveće naselje na otocima ne prelazi 5000 stanovnika (nekoliko naselja na otoku Korčuli) i u pravilu takva naselja gube stanovništvo. Takva struktura naselja u sprezi s gospodarskom zapuštenošću tog prostora ne obećava mogućnost brze revitalizacije.

Detaljniji uvid u statistiku pokazuje u zaobalnom i otočnom prostoru brzo povećanje broja patuljastih naselja (do 100 stanovnika) i stanovito povećanje broja stanovnika u njima.

Kod zaobalnih naselja linija diskriminacije u procesu raslojavanja je 3000 stanovnika. U razdoblju od 1971. do 1981. godine naselja do 3 tisuće stanovnika izgubila su 50,4 tisuće stanovnika, a naselja preko 3000 stanovnika porasla su za 18 tisuća stanovnika, pa je migracijski saldo bio 32,4 tisuće stanovnika (apstrahirajući iseljavanje iz Dalmacije) u korist obalnih naselja.

U desetljeću 1981. - 1991. proces je ublažen, dijelom iz razloga koji su ranije izneseni a dijelom i zato što je znatan dio demografskog potencijala tih naselja već iscrpljen. U tom razdoblju naselja do 3000 stanovnika izgubila su daljnjih 18.407 stanovnika, a naselja preko 3000 stanovnika porasla su za 18.212 stanovnika, pa je migracijski saldo gotovo izjednačen.

Osim već iznesenih konstatacija za otočna naselja, treba naglasiti raznolikost dalmatinskih otoka u pogledu veličine, položaja, te demografske i ekonomske situacije, tako da je vrijednost općenitih zaključaka uglavnom ograničena. Tome treba dodati i nepouzdanost statističkih podataka zbog različitog tretiranja osoba na radu u inozemstvu u 1981 i 1991. godini.

Najteže je stanje na malim i pučinskim otocima, koji ulaze u posljednju fazu demografskog i gospodarskog rastrojavanja, a nešto je bolje stanje na većim otocima i onim koji su blizu obale i sve više funkcioniraju kao prigradska naselja većih obalnih gradova. Od 166 otočnih naselja 162 ih u 1991. godini ima manje od 3000 stanovnika i njihova konačna sudbina je krajnje neizvjesna.

U obalnim naseljima prosječan broj stanovnika po naselju raste već kod naselja s više od 500 stanovnika, iako usporeno. Tablica 7. pokazuje promjene u veličinskoj strukturi naselja na obali u razdoblju od 1971. do 1991. godine

Tablica 7. Stanovništvo obalnih naselja Dalmacije 1971. - 1991.

Opis	1971.		1981.		1991.	
	Broj stanovnika	Struktura	Broj stanovnika	Struktura	Broj stanovnika	Struktura
Naselja do 3000 stanov.	78,107	21.1	74,427	16.5	67,275	13.2
Naselja od 3000 do 12500 stanov.	34,927	9.4	63,296	14.0	27,573	17.2
Četiri velika grada	257,240	69.5	313,628	69.5	354,620	69.6
Ukupno	370,274	100.0	451,351	100.0	509,468	100.0

Okreće li se koncentracija stanovništva na obali prema srednje velikim naseljima i da li četiri velika grada postupno gube dah bila bi stvar suptilnije analize. Blizu 70 posto "obalnog" stanovništva Dalmacije živi u četiri velika grada i taj omjer je konstantan punih 20 godina. S druge strane preraspodjela se događa između malih naselja (do 3000 stanovnika) koji smanjuju svoj udio u pučanstvu obalnih naselja sa 21,1 na 13,2 posto i srednje velikih naselja (između 3000 i 12500 stanovnika) koja povećavaju svoj udio sa 9,4 na 17,2 posto, sve u razdoblju između 1971. i 1991. godine.

Što se događa poslije 1991. godine

Analiza veličinske i fizionomske strukture naselja u Dalmaciji s dinamičkog aspekta, nedvojbeno je ukazala na dva dominantna procesa: koncentraciju pučanstva u relativno uskom obalnom pojasu uz demografsko praznjenje zaobalnog i otočnog prostora, te porast demografske snage naselja s više od 3000 stanovnika, odnosno postupno izumiranje naselja s manje stanovnika. Sve je to bila rezultanta složenih demografskih, gospodarskih, socioloških i političkih prilika koje su se ispreplitala u međusobnoj interakciji. Postavlja se, međutim pitanje, kako je Domovinski rat 1991 - 1993. utjecao na

te procese. Egzaktni pokazatelji moći će se dobiti tek analizom popisa koji je zakazan za travanj 1996. godine. Neke prognoze, međutim, sasvim su pouzdane.

Rat je u punoj mjeri zahvatio prostor Dalmacije, osobito njegov zaobalni dio. Pučanstvo je masovno odlazilo u zbjeg, a stotine naselja je u većoj ili manjoj mjeri razoreno. Veliki gradovi na obali, kao i mnoga manja naselja, bili su izloženi razaranju. Osobito je teško stradalo područje Dubrovnika, te zaleđe Zadra i Šibenika. Sve se je to moralo odraziti i na procese redistribucije stanovništva unutar aktualne mreže naselja.

Kretanje pučanstva tijekom ratnih operacija imalo je uglavnom dva toka: jedan je bio iz ratom ugroženih područja prema sigurnijim naseljima na obali i otocima, a drugi izvan Dalmacije, u zapadne krajeve Hrvatske i inozemstvo. Iako nema egzaktnih analiza, pučanstvo koje je izbjeglo na otoke, to je shvatilo samo kao privremeni smještaj daleko od dometa ratnih operacija i sasvim je sigurno da to neće ni manjim dijelom utjecati na nastavak predratnih demografskih trendova na otočnom području Dalmacije.

U četiri velika grada, uključujući i Dubrovnik, koji je bio u potpunoj blokadi i teško razaran, pristigao je veliki broj izbjeglica, poglavito iz bliže ili dalje okolice, i tijekom triju ratnih godina djelomično se adaptirao u novoj sredini. Isti se scenario događao i u drugim manjim obalnim naseljima, gdje su izbjeglice ili planski upućivane, ili su se stihijno doseljavale.

Istovremeno u zaleđu Dalmacije, ili barem u velikom dijelu tog zaleđa, nastala je pustoš, dijelom zbog razaranja velikog broja naselja, dijelom zbog odlaska pučanstva, prvo Hrvata koji su bježali pred JNA i četnicima, a zatim i Srba, koji su bježali pred Hrvatskom vojskom i pod pritiskom tzv. srpskih vlasti u tim krajevima. Revitalizacija tog područja, jedno je od složenih pitanja poslijeratne obnove i nameće nekoliko pitanja.

U kontekstu ove rasprave može se ustvrditi da je došlo do nevjerojatne akceleracije procesa koji su se zbivali sekularno, odnosno trajali desetljećima. Glavni potisni faktori koji su stimulirali odlazak stanovništva, posebno iz malih naselja, bila je tradicionalna struktura seljačkog gospodarstva, koje se nije moglo prilagoditi tržišnoj privredi i suvremenim agrotehničkim postupcima, te nedostatak socijalne infrastrukture i društvenih institucija koje bi zadovoljile aspiracije mladog stanovništva. No mnoga od tih naselja egzistirala su upravo na temeljima tradicionalnog načina života, na određenim povijesno-kulturnim i sociološkim inercijama koje su ili zadržavale ili usporavale odlazak stanovništva. Na selu je bio osiguran neki minimum egzistencije i sigurnosti u poznatoj sredini, naspram neizvjesnosti odlaska i prekida s uhodanim načinom života. I sve je to, doslovno, preko noći nestalo. Mnogi od tih ljudi nemaju se kamo vratiti, no mnogo važnije je pitanje, imaju li se zašto vratiti.

Postoji stanovita korelacija između veličine sela i njegove gospodarske snage. Mali zemljišni posjedi, nerazvijena agrarna tehnika i tradicionalna prirodna proizvodnja traži jako selo i čvrste odnose između njihovih stanovnika. S druge strane, samostalno može opstati samo veći posjednik, koji je orijentiran prema tržištu, koristi se suvremenom mehanizacijom i nije ovisan o seoskim institucijama. A takvih na ovim prostorima nema, pa se postavlja pitanje na kojim se osnovama želi postići restitucija uništenih naselja. Nastojanja hrvatske države da se sva ta naselja obnove i dovedu u neko "prijašnje" stanje, u mnogim su slučajevima uzaludna. Naročito će se mladi svijet, koji se tijekom rata uglavnom snašao u novoj sredini, teško odlučiti na povratak u neizvjesnost i stari način života.

Zato se može očekivati, da će popis pučanstva u travnju 1996. godine pokazati oštar diskontinuitet dugogodišnjih demografskih i gospodarskih trendova, odnosno ono što bi se dogodilo za 30 ili možda 50 godina da nije bilo rata, dogodilo se danas. To, s druge strane, otvara i brojna pitanja razvoja, organizacije i funkcioniranja obalnih gradova i naselja, gdje će to pučanstvo potražiti trajno mjesto boravka. U kojoj mjeri su gradovi pripravnici prihvatiti ovo pučanstvo, artikulirati ga i uklopiti u urbanu kulturu življenja, odgovoriti njihovim aspiracijama za zapošljavanjem, stanovanjem i društvenim statusom, aktualna su i goruća pitanja poslijeratnog razvoja i života Dalmacije.

Zaključak

Općenito se može potvrditi da je u Dalmaciji intenzivan tijekom redistribucije stanovništva na dvije osnove: od manjih naselja prema većima, te otočnih i zaobalnih prema obalnim. Kao nusprodukt ovog procesa javlja se sve veći broj izrazito manjih naselja (naročito onih ispod 500 stanovnika) koja se, dugoročno gledajući, neće moći održati.

Mreža naselja u Dalmaciji nije racionalna i traži velike troškove komunalne i urbane infrastrukture, kao i velike društvene troškove socijalne nadgradnje. Nivo života i usluga koje većina naselja pruža svom stanovništvu nizak je i nedovoljan, te ispod razine aspiracija tog stanovništva, što dodatno stimulira opisane migracijske tokove.

Stanovništvo se koncentrira u naseljima s više od 3000 žitelja. Međutim, naslijeđena struktura naselja još uvijek uvjetuje polarizaciju na četiri velika grada i veliki broj naselja ispod 3000 stanovnika. Izraziti deficit srednjih naselja otežava generiranje i vođenje politike regionalnog razvoja, koja bi trebala težiti policentričnom modelu što se upravo i zasniva na jačanju i ohrabrenju srednjih naselja i njihove polarizatorske uloge u prostoru.

Snažniji razvoj naselja srednje veličine opaža se samo na obali. Osim toga mora se postaviti pitanje, postoji li u Hrvatskoj uopće pojam regionalnog razvoja i regionalne politike, s obzirom na sve izrazitiju centralizaciju financijske, gospodarske i političke moći. U tom kontekstu i veliki planovi za ubrzanu obnovu nekih zaobalnih gradova (Knina npr.) bez sagledavanja demografskih, gospodarskih, prometnih i drugih pretpostavki, mogli bi završiti razočaravajuće za one čimbenike koji očekuju velike rezultate od takvih akcija.

Demografska kretanja u zaobalnom prostoru Dalmacije, a naročito na otocima izričito su nepovoljna. Proces depopulacije u zaleđu Dalmacije poslije rata nerazmjerno je napredovao i vrlo će se teško postići čak i predratni broj stanovnika.

To ima šire implikacije na sve slabije korištenje prirodnih izvora u gospodarskom razvitku. Napuštanje poljoprivrednog zemljišta u neposrednoj je vezi s izumiranjem sela u unutrašnjosti. Razvoj turizma, zbog saturacije obalnog prostora, morat će se više nego dosad prenijeti na otoke, što bez adekvatne revitalizacije stanovitog broja naselja na otocima neće biti moguće.

Sve to iziskuje aktivnu politiku urbanizacije i regionalnog razvitka, što nažalost danas u Hrvatskoj još ne postoji.

Literatura

- DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU. (1994): *Popis stanovništva 1991. god.*
Dokumentacija br. 882.
- DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU. (1991): *Popis stanovništva 1991.*
Dokumentacija br. 810.
- FRIGANOVIĆ, Mladen (1990): *Demografija - stanovništvo svijeta*, Zagreb,
Školska knjiga.
- STATISTIČKI *godišnjak Dalmacije* 1981.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1992): Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju, *Encyclopaedia moderna*, 38.

*Branko Pasarić: SOME CAUSES OF THE DISTRIBUTION OF THE
POPULATION OF DALMATIA BETWEEN 1971 AND 1991*

S u m m a r y

The author considers the processes that took place within the system of settlements in Dalmatia in the period between 1971. and 1991. The stratification of the system of settlements occurred along two lines: the growth of population along the coast accompanied by the relative or absolute reduction in the hinterland and on the islands, and the expansion of the population in towns with over 3000 inhabitants and the dying away of settlements with a smaller number of inhabitants. Such a concentration of the population on the one hand and the reduction of the density of the population on the other opens a host of questions pertaining to the economic, spatial and social development as well as to the exploitation of natural and man-made resources in Dalmatia. The author's special concern is with the process of depopulation in the Dalmatian hinterland between 1991-1993 as a consequence of the war. His position is that the process of returning these people to their abandoned homes is not only a technical or an organisational question but a complex issue implicating the reasonable regional development of Dalmatia which would make possible the optimal use of its existing natural resources.